

ISTORICUL MORILOR DIN DELTA DUNĂRII

Eugenia IACOVICI

SUMMARY: This paper presents a short history, which goes not very much back, of the mills, generally, and of wind mills specially, within the Danube Delta territory. The paper's purpose is to pay attention on eolian, solar and hydraulic energy potentials which were successfully used in the past and – unfortunately – ignored nowadays.

GENERALITĂȚI ȘI MOTIVAȚII

Este poate curios că aici în Delta Dunării, unde predomină câmpurile de stuf și papură, să se poată vorbi de o istorie a morilor de măcinat... cereale¹. Dar aceasta poate fi scrisă, fiind o istorie destul de veche, confirmată de relatările, în decursul timpului, a multor călători pe aceste meleaguri.

Prelucrarea cerealelor în vederea preparării alimentelor de baza a constituit una din cele mai vechi și importante ocupații. În acest scop, **morile** au fost instalațiile special construite și cele mai des folosite. Ele au evoluat din râșnițe păstrate și folosite în gospodăriile țărănești până în timpurile noastre.

Un interesant istoric al morilor a fost prezentat în lucrarea *“Morile de vânt din Dobrogea”*², dar în care nu sunt date prea multe amănunte privind istoricul lor pe teritoriul strict al Deltei Dunării, iar în seria de articole *“Industria județului Tulcea în perioada 1918-1948”*³, există doar o enumerare a tipurile de mori care se regăsesc în documentele Arhivelor Naționale – Direcția Județeană Tulcea. Acesta este primul *motiv* pentru care am făcut investigații în rândul localnicilor⁴, pentru a scoate în evidență – anume în arealul deltei – istoricul destul de interesant al acestor instalații.

Din punct de vedere al energiei folosite se poate spune că, în întreaga Dobroge (implicit în Delta Dunării), dintre toate tipurile de instalații de măcinat morile de vânt au cunoscut cea mai mare răspândire – lucru firesc dacă luăm în considerare condițiile geografice deosebite de aici. Vânturile nu încetează aproape tot timpul anului, ceea ce explică de ce Dobrogea, în trecut, era numită **“țara morilor de vânt”**. Marele geograf, Constantin Brătescu, spunea că *“Dobrogea este ‘drumul vânturilor’. ...Grație permanenței vânturilor, peisajul dobrogean se caracterizează și prin mulțimea morilor de vânt, care la marginea satelor își învârtesc greoi enormele aripi.”*⁵

Cutreierând astăzi satele dobrogene abia dacă se mai întâlnesc ici, colo, câte o moară de vânt sau de apă, și acelea scoase din uz și parțial distruse. În anul 1959, Eugen Panighianț⁶ sugera și o altă “menire” a morilor – aceea de **atracție turistică**: *“Morile de vânt, ale căror aripi se oglindesc în luciul nemișcat al apei, formează un colț pitoresc spre care se îndreaptă adesea obiectivele aparatelor de fotografiat ale turiștilor...”*, autorul exemplificând cu o fotografie ce reprezintă trei mori la marginea satului Letea.

Există o interesantă teorie, că morile din Olanda au și o **semnificație religioasă**, lucru valabil și pe teritoriul țării noastre.

Dar cel mai important *motiv* al acestei lucrări este acela de a atrage atenția asupra potențialelor de energii nepoluante, precum: **energia eoliană, solară** și, deloc neglijabilă, cea **hidraulică** (pentru că au existat și mori de apă).

Există preocupări atât la nivel mondial, cât și la noi în țară, pentru utilizarea energiei eoliene, care poate fi folosită în mod special în Delta Dunării, cu mari succese. În anul 1995, la Expoziția Internațională de Inventică din anul 1999, inginerul român Ion Popescu din Râmnicu Vâlcea, a

¹ Cerealele proveneau din zona de podiș și porturile Chilia și Sulina unde se făcea un intens comerț, sau din Delta Dunării, localnicii cultivând mai ales secară, orz, porumb.

² Cercetătoarea Hedviga Rușdea de la Muzeul Sibiu a publicat *“Morile de vânt din Dobrogea”* în revista Peuce, vol. VI - Etnografie și Muzeologie, 1976, Muzeul Delta Dunării-Tulcea, pp. 401-432.

³ Colecția revistei *“Steaua Dobrogei”*, nr. 4 / 2000 (p. 37), nr. 8/2000 (p. 36), nr. 9-10 / 2001 (p. 23), Casa Corpului Didactic, Tulcea.

⁴ Cele mai valoroase informații le-am obținut de la d-l Gherasim Maxim - apreciat pictor amator tulcean -, originar din Letea, căruia îi mulțumesc pe această cale.

⁵ *“Dobrogea – 50 de ani de viață românească, 1878-1928”* (Cap. *Clima Dobrogei*, p.72), Cultura Națională, București, 1928.

⁶ Eugen Panighianț, *“Delta Dunării-călușa turistului”*, Editura Tineretului, Cultură Fizică și Sport, București, 1959, pp. 45-46

Trebuie ca această tehnologie să fie relansată, în viitor, în condițiile tehnico-economice acceptabile, începându-se cu reabilitarea instalațiilor ce au existat și care au demonstrat o eficiență satisfăcătoare. Este posibil ca, o dată cu creșterea previzibilă a prețurilor la combustibilii superiori, să devină economic importul de module fotovoltaice pentru realizarea de capacități energetice nepoluante.

În această viziune, în zona Deltei Dunării, ar putea fi instalate capacități energetice însumând cca. 1.200-1.500MWe, pe terenuri neproductive agricol. Pe măsura extinderii construcției de locuințe individuale, aceste tehnologii ar putea avea un început larg de aplicabilitate în zonă¹⁰.

Energia hidrolică

Ținut al apelor, în Delta Dunării totuși nu se poate vorbi de energii hidrolice suficient de mari (pantă energetică redusă a cursurilor interioare) ca să asigure funcționarea unor instalații hidrolice de industrie țărănească. Astfel se explică de ce numărul morilor de apă – instalații atât de răspândite în restul țării noastre – deși istoria le consemnează, a fost extrem de redus (acest lucru se poate spune și despre zona de podiș a Dobrogei - un ținut al secetei, cu puține cursuri de apă și cu debite mici).

ISTORICUL MORILOR

În Delta Dunării au funcționat toate tipurile de instalații de măcinat, începând cu morile cu acționare manuală numite și *râșnițe*, *mori cu tracțiune animală*, *mori de vânt*, *mori de apă*, până la *morile acționate cu motoare cu aburi sau electric*. Întrucât cele mai multe mori folosite în zonă au fost morile de vânt, voi pune accentul în special pe acestea.

Câteva caracteristici ale morilor de vânt din deltă: *materialele* folosite la construcția pereților morilor de vânt erau **lemnul și stuful**, iar acoperișul din stuf și mai rar tablă; aparatul de captare a vântului avea un număr de **6 aripi**¹¹ și mai rar **4**, confecționate din scândură sau cupe metalice; după *construcția mecanismelor* cu care se realiza orientarea aripilor spre direcția din care bătea vântul erau numite **mori cu pivot** și **mori cu căciulă** sau **căciulate** (numite și de *tip olandez*); după *dimensiunile și capacitatea de măcinat* se disting **mori mici** (cu o pereche de pietre) și **mori mari** (cu două perechi de pietre) ce puteau fi și cu etaj.

Dincolo de statistici¹², morile au fost "*personificate*" fiind denumite de către localnici, uneori nu fără umor, după numele proprietarului (al cărui destin se împletește de multe ori cu istoria morii), lucru remarcat și în cartea lui Gr. Dănescu¹³, motiv pentru care în continuare voi proceda ca atare.

Cele mai vechi mărturii, din anul 1585, privind existența morilor de vânt pe brațul Sulina "*cu șase aripi și dispozitiv de rotație*", parvin de la călătorul francez Francois de Pavie, seigneur de Forquevoils. Prezența lor în număr mare este atestată și de mărturiile altor călători români și străini din secolele trecute.

La **Chilia**, registrul notarial genovez redactat la mijlocul secolului al XIV-lea, înregistrează prezența *morilor de faină puse în mișcare de trei sau patru cai*¹⁴.

La sfârșitul sec. al XIX-lea, Gr. Dănescu¹⁵ consemnează la Kilia Veche (Chilia Veche) cca. 30 *mori de vânt* care, prin anii '20, fie se năruie fie sunt vândute în satele vecine, din cauza apariției concurenței morilor acționate mecanic. La anul 1911 aici funcționa o *moară*

¹⁰ Pentru tehnologiile solar-termice, economiile pe termen mediu (anul 2010) se pot estima la 0,3-0,5 mil. tone combustibil convențional/an. Pe termen lung, s-ar putea sconta pe economii de cca. 1,5 mil. to.c.c./an.

¹¹ Aripile erau formate dintr-o ramă de lemn acoperită cu scânduri subțiri de brad, o parte dintre ele putând fi îndepărtate la nevoie (capace, pe care etnia ucraineană le numea "*kvaterki*"). Prin adăugarea sau îndepărtarea acestora se făcea adaptarea suprafeței de captare la diferitele grade de tărie și viteză a vântului.

¹² O statistică oficială din anul 1901 stabilește că, în Dobrogea, dintr-un număr de 639 mori de vânt, județului Tulcea îi aparțineau 437 mori – cca. 68% – în nord fiind zona cu cea mai mare densitate a acestora, unde acestea s-au menținut și cel mai îndelungat, constituindu-se astfel într-o veritabilă rezervație istorică a acestor instalații de tehnică populară. Morile de vânt, și nu numai, pot fi admirate la Muzeul Etnografic din Sibiu.

¹³ Grigore Dănescu, **Dictionarul geografic, statistic și istoric al județului Tulcea**. Societatea Geografică Română. Stabilimentul Grafic I.V. Socceanu, 1896 București.

¹⁴ Valer Butură, **Etnografia poporului român**, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1978, p. 336.

¹⁵ Grigore Dănescu, op. cit.

sistematică¹⁶ de aburi (cu presă de ulei și darac) a lui David Lăpușner (moștenită apoi de fiul său Hill), cu o forță de 12 CP (sistem Konen Wagel, folosind drept combustibil stuful adus de cei ce veneau la măcinat) și o productivitate de cca. 7.000kg/24 ore. În anul 1948 este naționalizată sub denumirea de moara "Partizanul".

Dintre morile de vânt, cele mai multe au aparținut lui Șavlovski. Tot el deținea **moara cea mai mare care a existat în deltă**, cu etaj, cu două pietre de măcinat (aceasta se va regăsi în textul despre Letea, unde a fost vândută).

Primul delegat francez la Comisia Europeană a Dunării, N. Engelhardt, care cunoștea mai dinainte gurile Dunării, într-o broșură publicată la Galați în 1862, scrie despre **Sulina** (aflată la acea vreme sub administrație țaristă): "...În 1853, la începutul războiului din Orient, nu avea mai mult de 1.000-1.200 locuitori, în cea mai mare parte ionieni, greci și maltezi. Câteva barăci din bârne, sau simple colibe din trestie, ridicate și înșiruite pe plajă serveau aventurierilor, a căror muncă consta în despuierea în stil mare a căpitanilor de bastimente, care recurgeau la serviciile lor. O pădure de mori de vânt erau în plină activitate la gura Dunării, pe marginea unei câmpii întinse de trestii"¹⁷. Cum căpitanii ce treceau cu vasele lor pe la gura brațului aveau nevoie de pilotaj, sulinioții își ofereau îndată serviciile. Nivelul apei era atât de scăzut – nimeni nu se ocupa de dragare – încât vasele mari pentru a putea trece cu încărcătura de grâu, trebuiau să-și transfere marfa în șleपुरi, pentru a o urca apoi din nou pe vase, după trecerea barei. Numai că șlepurile aveau fund dublu, în care era ascunsă o parte din marfă – de regulă cereale – "pădurea" de mori de vânt măcinând de zor făina din grânele furate.

În același an, Boucher de Perthes (om de știință francez) voiajează pe la gurile Dunării și în lucrarea sa "Voyage à Constantinople..." descrie astfel Sulina: "...avea o singură stradă, lungă de o jumătate de kilometru de-a lungul fluviului, garnisită de cheuri de lemn... Casele se aflau dominate și pe un mal și pe celălalt de mori de vânt".

În perioada interbelică exportul mare de grâne (șlepurile veneau dinspre porturile Brăila și Galați, întinzându-se de la Mila 0 până la Mila 6) a facilitat dezvoltarea acestor sisteme de prelucrare a grăunțelor.

Deși dezvoltarea tehnicii a făcut ca morile de vânt să fie înlocuite cu morile mecanice, la Sulina acestea au funcționat concomitent, fără să se excludă.

Dacă la începutul secolului trecut, în Sulina funcționa numai o *moară comună* (atestată în documentele din 1924 aflate la Arhivele Naționale Tulcea) care era acționată cu două motoare cu aburi de 500 CP ale Uzinei Electrice (proprietatea inginerului comandor Adam Jijie), mai spre anii începutului celui de-al doilea război mondial, la Sulina, funcționau trei mori de aburi¹⁸.

Moara mecanică de pe str. a II-a (lângă fierăria lui Vidovici), condusă de Alexe, care a funcționat prin anii '30.

Moară mecanică a lui Ilie Popovici, acționată cu aburi, moară veche ce măcina numai porumb (mălai grișat), amplasată lângă actuala Fabrică de Conserve de Pește, cuprinzând spațiul dintre str. a II-a și a III-a (moara, casa și curtea casei unde se observa temelia primei geamii din oraș). A fost procurată din Anglia (proprietarul era prieten cu un salariat al Consulatului englez din Sulina, care i-a facilitat cumpărarea ei). Mecanismul era pe bază de valțuri. A funcționat până în anul 1940.

Moara mecanică a lui Vasile Ciobotaru (acționată cu motorină, apoi cu curent electric), amplasată chiar în clădirea Uzinei Electrice a funcționat până în anul 1947.

Moara lui Moș Filipka (Filip Tarasov), **Fig. nr. 1**, moară de vânt amplasată la Mila 3 pe malul stâng al Dunării (ultima casa din Prospect), ce a funcționat până în anul 1941. A fost adusă din C.A.Rosetti de unul din frații Comârzan, care se mutase la Sulina. Era o moară mică, cu pereții din scândură și acoperiș din tablă, cu un singur rând de pietre, montată pe suporturi de grinzi de cca. 1m înălțime, contra inundațiilor. Construcție cu etaj și cu 6 aripi. Măcina grâu și porumb, fiind o moară foarte bună. După decesul lui moș Filip moara neîntreținută s-a distrus în timp.

¹⁶ **mori sistematice** = morile la care se fabrica făină în mod sistematic.

¹⁷ C-tin. Cioroiu, *Călători la Pontul Euxin*, Editura Sport-Turism, București, 1984, p. 148.

¹⁸ Petre Zaharia, *Sulina – porto-franc (1870-1939)*, revista Peuce vol. VIII, Muzeul Delta Dunării – Tulcea, 1980, p. 522.

Moara de vânt de pe locul piramidei punctului geodezic Sulina, din zona terenului de fotbal, pe care se afișau scorurile între anii '50-68, nemaivând aripile. Avea poziția către mare. Era proprietatea lui Andrei Comârzan (morar Simion Kiselev) și a funcționat până în anul 1950. Probabil a fost adusă tot din C.A.Rosetti. În anii 1938-39 în preajma ei s-a construit un aerodrom, pentru folosință în timpul războiului. După 1968 a fost demontată, materialul lemnos folosind la construcția unei case din oraș.

La Sulina, din anul 2001, este instalată o modernă turbină eoliană pentru funcționarea Farului nou, aflat pe malul drept al Dunării, foarte aproape de vărsarea fluviului în Marea Neagră. Există un proiect ca tot aici să se instaleze o centrală solară, care să funcționeze alternativ cu cea eoliană.

În localitatea **Satu-Nou** (azi **C.A.Rosetti**) Gr.Dănescu¹⁹ consemnează, la sfârșitul sec. al XIX-lea, "*2 mori pe apă*" ("*pe apă*", în sensul că erau amplasate în zona inundabilă în perioada apelor mari). Aceste mori mari, cu două perechi de pietre, construcții înalte, erau modificate prin lărgire laterală cu niște "balcoane" pe unde se introduceau cerealele, ridicarea până la ele făcându-se cu ajutorul unor scripeți. Fiind mori cu etaj aveau interiorul împărțit pe două nivele: cel inferior era folosit ca spațiu de depozitare, iar în cel superior se aflau instalațiile de măcinat. Se consideră ca fiind primele mori de vânt aduse în localitate și aparțineau fraților Vasile și Ion Comârzan. Erau amplasate spre satul vecin Sfiștofca. Au fost lăsate în paragină.

Foarte aproape de locul lor de amplasament și-a instalat mai târziu o *moară mică*, Sava Usatenco, din satul vecin Letea. Acesta a adus-o din motive de concurență – "*La Letea sunt prea multe...*" - a demontat-o și a mutat-o de trei ori în perimetrul satului C.A. Rosetti. Era o moară mică cu 6 aripi, cu un etaj, cu balcon și un mecanism deosebit de tragere a sacilor confecționată de un letean (pe bază de scripeți, cu raport de 1:6). Proprietarul locuia la Letea, dar venea la moara sa din C.A.Rosetti ori de câte ori era vânt bun. Într-o iarnă grea proprietarul a degerat pe acest drum, iar moara rămasă fără stăpân s-a distrus.

În intervalul 1922 și 1939 în Arhivele Naționale Tulcea, în satul C.A.Rosetti, sunt consemnate "*7 mori de vânt*".

La ora actuală, la marginea satului C.A.Rosetti, **există singura moară de vânt din Delta Dunării (Fig. 2 a, b)**. Este vorba despre moara lui Ștefan Cârlan care a fost confecționată în anul 1865 la Beștepe unde a funcționat până în anul 1947, când a fost cumpărată și adusă de către proprietar în satul C.A.Rosetti (a fost demontată și transportată pe apă cu un pod plutitor), fiind ultima moară adusă în zonă. A fost instalată pe locul pe care se află și astăzi. Proprietarul (care a lucrat la C.E.D.²⁰ și A.F.D.J.²¹ din Sulina la Atelierul de Turnătorie și-a înjghebat un Atelier de fierărie pentru confecționat căruțe etc.) a cumpărat-o cu gândul ca prin exploatarea ei să aibă un venit în anii foametei. După anii '50, prin cooperativizare, moara a trecut în proprietatea C.A.P.-ului din zonă. Cârlan Ștefan, nemulțumit că a fost naționalizată a scos pietrele de moară și le-a ascuns în pământ, dar la scurt timp decedează și nu se știa unde au fost îngropate, iar moara începuse să se ruineze. Prin anii '70, Primăria comunei C.A.Rosetti a apelat la meșteri localnici și din Sulina (un basarabean, pe nume Ion Manolache, ce repara toate morile din Letea) și pentru că s-au găsit și pietrele, a fost pusă în funcțiune măcinând grâul din zonă până prin anul 1981. A fost o perioadă în custodia Muzeului din Tulcea, ca obiect muzeal în aer liber. În perioada anilor 1993-1994, moștenitorul morii Cârlan Gavril a încercat fără succes să redobândească drepturile de proprietate. Azi este în custodia Primăriei comunei și se află în stare de degradare. Ar putea fi oricând o moară de făină! Până în prezent nu s-a încercat transpunerea în realitate a acestei posibilități; deocamdată făina pentru populația deltei este transportată cu navele de la Tulcea.

Tot la C.A.Rosetti, în anii foametei de după al doilea război mondial, în proprietatea lui Colea Bondarenco a funcționat *moara acționată de animale*. Este un tip de mori foarte vechi, pietrele erau acționate de cai dintr-o încăpere

¹⁹ Grigore Dănescu, *op. cit.*, p. 417.

²⁰ C.E.D. = Comisiunea Europeană a Dunării.

²¹ A.F.D.J. = Administrația Fluvială a Dunării de Jos.

alăturată cu camera morii, pentru a nu fi speriați de prezența oamenilor veniți la măcinat. Proprietarul a început prin a avea o râșniță (moară foarte mică cu randament redus), după care și-a confecționat moara cu cai.

Prin anul 1925 în **Letea** este adusă, de undeva din Dobrogea, prima moară de vânt. Este vorba de *moara de vânt a lui Gheorghe Manole* (de naționalitate greacă), care a fost apoi vândută lui Isac Ivancenco. Era o moară foarte bună, concura cu moara lui Simion Kiselev, care s-a supărat și i-a dat foc, deoarece clienții pentru măcinat o preferau. Moara de vânt a lui Simion Kiselev, era mai mică cu pereții din stuf. Acesta din urmă mai aduce o moară, mai mare, pe care "a luat-o" vântul puternic din 1937.

În anul 1925 este adusă *moara lui Pavel Chiselev*, fratele lui Simion. Legenda spune că era o "moară blestemată" – provocase moartea unui om la Chilia Veche. La Letea a fost cauza morții a încă doi oameni (a unui tânăr de 18 ani, Gheorghe Pintilie, care la indicația morarului pentru a turna în coș a urcat 4-5 trepte, de unde a dat drumul la grăunțe, dar marginea sacului a fost prinsă de sistemul de rotire și l-a antrenat și pe băiat, zdrobindu-l; al doilea a fost Crimschi Porfir, care, ca să treacă pe lângă mecanismul de rotire s-a apropiat de moară, șocul a declanșat arma ce o avea asupra sa și a murit pe loc). Moara a fost luată de C.A.P. împreună cu morarul, care decedează și moara începe să se distrugă după o furtună mare din anul 1972.

Toate cele trei mori ale fraților Chiselev au fost cumpărate din Chilia Veche. În anul 1970 mai funcționa doar fosta moară a lui Pavel Kiselev (**Fig. nr. 4 a₁**)²², care aparținea cooperativei "Răsăritul", celelalte două aparținând primăriei comunei.

Moara lui Ichim Pocora (fiul lui Afanasie Pocora - unul dintre primii locuitori ai localității, venit din Ucraina în jurul anilor 1804, și a fost primul primar la satului) a fost cumpărată de la Șavlovski din Chilia Veche, și era cea mai veche moară din Letea. A fost amplasată la marginea satului, spre canalul Magearu. Este vorba de cea mai mare moară din Delta Dunării (**Fig. 4 a₃ și 4 b**), două rânduri de pietre, motiv pentru care avea în partea de sus lărgită lateral, pentru a avea loc mecanismele morii. Pentru că la o furtună mare nu au fost scoși paleții, morarul a fost grav accidentat. Această împrejurare l-a făcut să o vândă lui Nichifor (Fora) Usatencu, iar acesta, pentru că în jur apăruseră case și grădini cu copaci care micșorau puterea vântului, o mută pe teren deschis prin lunecare pe bârne unse cu varvolină, folosindu-se de cricul morii. A fost strămutată cca. 200m (cu o viteză de 3m pe zi). Acesta mai deținea mori de vânt pe care, în jurul anilor '30, le-a dat fiilor lui. Moștenitorii au primit astfel: Roman 2 mori, Sava 1 moară, iar lui Gheorghe, Hariton și Matei moara strămutată (ce a fost apoi vândută lui Vasile Cașac din Crișan). Moara mare a lui Roman Usatencu (**Fig. 4 a₃ și 4 b**) a fost moștenită de fiul acestuia, Zenovei Usatencu. Cele două mori ale lui Roman Usatencu (consemnate tendențios în actele primăriei ca fiind "*mori cu motor*") au fost confiscate pentru că, în primii ani ai socialismului, din fereastră morii acesta a strigat "*Trăiască Regele*" (proprietarul a murit la Canalul Dunăre-Marea Neagră). La 1960 cele două mori arătau ca două ruine, în 1962 a existat o tentativă de a fi reparate, dar în final au rămas doar pietrele de moară și valțurile care s-au spart. La inundațiile din 1970, sătenii au luat și soclul și pământul înălțat al acestora, nerămânând nimic de pe urma lor.

Moara lui Vasile Burduja, adusă din Chilia Veche, era o moară simplă cu pereții și acoperișul din stuf. Avea 4 aripi și două rânduri de pietre. A funcționat prin 1934-35 și nu a dat randament. Burduja era un foarte priceput fierar (confecționa căruțe, arme) dar nu și un bun morar, motiv pentru care a vândut moara lui Zaharia Pocora din Letea, care i-a adus multe îmbunătățiri: 6 aripi, pereții și acoperiș din scânduri. De la acesta a fost cumpărată de Roman Usatencu care i-a dat-o moștenire fiului său, Nichifor (Fora) Usatencu.

Mori interesante a deținut Gherasim Maxim. A început prin a avea o râșniță (**Fig. nr. 3**). Prin 1946 și-a construit singur o *moară de vânt cu aripi* (din piesele unui camion nemțesc abandonat la marginea Sulinei), departe de modelul clasic de moară de vânt (**Fig. nr. 4 c**), cu pietre cu diametrul de 80cm. Pentru că la această dimensiune a pietrelor se percepeau impozite mari, a renunțat la aceasta și a construit o *moară cu cupe* (12 la număr, conice, din tablă, cu capacitatea de cca. 40 l care captau curenții de aer ori de unde bătea vântul, și restul componentelor tot metalice – rulmenți, roți dințate etc.) cu pietre mai mici de cca. 40 cm, cu care

²² Zona de vărsare a Dunării – monografie, București, 1963, p. 129.

măcina numai pentru nevoile familiei (**Fig. nr. 4 d**). A funcționat până în 1956, când proprietarul s-a mutat la Tulcea.

Bătrânii satului Letea au povestit, că la cca. 3km de vatra actuală a satului, spre grindul Răducu, prin anii '30, un localnic arând terenul agricol a scos la iveală urme de locuire: **o rășniță foarte veche** de cca. 50cm, o narghilea din pământ ars, resturi de ceramică, oase, cărbuni etc.

Și la **Sfiștofca** era o *moară de vânt* cu 6 aripi a unui oarecare Vlas. Întrucât îmbătrânise și nu se mai putea ocupa cu întreținerea ei - un vânt puternic îi rupsesse aripile - o vinde lui Agap Sipatchin tot din Sfiștofca. Agap, fiind tâmplar, s-a ocupat personal de repararea ei (menționez că acesta deținea tehnica de acoperit case cu stuf, în stil nemțesc). A funcționat până în anii celui de-al doilea război mondial.

La sfârșitul sec. al XIX-a Gr. Dănescu indică "*3 mori pe apă*"²³ în satul **Caraorman**. În Arhivele Naționale Tulcea, în anul 1922 sunt citate șase mori de vânt, și în anul 1939 doar trei. Toate morile din sat erau construite cu 4 aripi.

În acest sat au funcționat singurele *2 mori căciulate* din deltă. Faptul că acest tip de moară, mai evoluat, cu un randament sporit, care reprezenta față de morile cu pivot un progres tehnic indiscutabil, nu a cunoscut o răspândire mai largă în zonă se explică prin aceea că a fost introdus mult mai târziu decât moara cu pivot. Proprietarul uneia din aceste mori (**Fig. nr. 5**) era Moș Timoșca (Ivanov Tomofei) și a funcționat începând cu anii '20. Era o construcție din scândură, așezată pe o temelie, direcționarea realizându-se prin pivotarea acoperișului cu aripile. Totuși, amplasată foarte aproape de locuințe nu avea suficient vânt, motiv pentru care măcina cu randament redus. A fost moștenită de fiul lui, Ivanov Grigore și a funcționat până în prin anii '50. Mai exista în anul 1961, în stare de nefuncționare.

Moara de vânt a lui Andrei Toma (familie de români în acest sat cu populație majoritar ucraineană), a funcționat între anii 1920-1935. Deși o moară bună (cea mai bună din localitate), după decesul proprietarului (1935), moștenitorii nu au folosit-o și s-a distrus, postamentul rămânând până prin anii '50. Construcție cu două etaje, era din scânduri, acoperiș din tablă, cu 4 aripi. Era amplasată pe postament solid din grinzi, în afara satului, spre baltă, unde curenții de aer erau mai puternici, motiv pentru care operația de măcinat se făcea mai repede.

Moara lui Moș Chiriac (Chiriac Ivanov), a funcționat prin anii '20, era construcție cu etaj, din scânduri, și a fost moștenită de fiul lui, Fedot Ivanov.

Moara lui Moș Măcola (Nicolae Ivanov - fratele lui Moș Chiriac) a început să funcționeze cam în aceeași perioadă (anii '20), apropiate ca amplasament și amândouă aproape de sat. Construcție cu etaj, cu patru aripi. Moara lui s-a distrus, în apropiere făcându-și apariția *moara lui Hariton Casian* care a cumpărat-o din Beștepe (de la *nea' Crăcan*) și mai exista în anul 1954.

Moara lui Tecliceanu nu se știe de unde a provenit și era instalată la intrarea în sat, dinspre cherhana.

În Arhivele Naționale Tulcea, la nivelul anului 1939, aflăm că în localitatea **Crișan** (**Carmen Sylva**, cum s-a numit până în 1948) erau *două mori de vânt*.

Moara lui Moș Cârjă (Gheorghe Cârjă), moară de vânt ce provenea din C.A.Rosetti și era amplasată în sat lângă gârla cu pod, spre Sulina (v. **Fig. nr. 6 a**). A funcționat între 1941-47, iar după decesul proprietarului s-a distrus în timp.

Moara lui Cașac (Vasile Casian) era o moară de vânt cumpărată de la Letea (**Fig. nr. 6 b**)²⁴. Morarul ei era un cumnat, cu numele Panicrat Sava. La cumpărare era o moară mare, dar noul proprietar a micșorat-o prin îndepărtarea balcoanelor și implicit schimbând mecanismele morii (în detrimentul bunei ei funcționări). Era amplasată la cca. 50m de malul stâng al Dunării – vis-à-vis de actuala clădire a Poștei. Avea acoperișul din tablă (spre deosebire de cele mai multe din deltă care erau acoperite cu stuf). A funcționat până în 1962 când o furtună puternică a distrus-o (furtuna mare cu grindină, a săltat moara și a trântit-o distrugând-o).

²³ Grigore Dănescu, op. cit., p. 99.

²⁴ *Din viața Deltei Dunării*, Asociația Generală Vânătorilor și Pescarilor Sportivi, 1958, București, p. 210.

Tot la Crișan a funcționat una din cele două *mori de apă* ale deltei, proprietarul ei fiind Vasile Casian, și era amplasată pe ostrov (vis-à-vis de centrul satului) spre satul Mila 23, pe un canal îngust săpat în paralel cu Dunărea Veche (v. **Fig. nr. 7**). A apărut după al doilea război mondial și existat până în anul '47, nefuncționând mult timp.

În Arhivele Naționale Tulcea, în anul 1922, la **Periprava** este consemnată o singură moară: *moara de vânt a lui Ion Ujei* (mutat aici cu serviciul - era factorul poștal al satului -, dar originar din Letea). A fost adusă din Sulina prin anii '30 și a fost reparată cu piese cumpărate din Chilia Veche. După decesul proprietarului, moara s-a distrus.

CONCLUZII

Dacă în decursul sec. XX au existat mori – în special de vânt – în localitățile Deltei Dunării (Chilia Veche 30, Sulina 9, C.A.Rosetti 9, Letea 5, Sfiștofca 1, Caraorman 5, Crișan 2, Periprava 1) și pe teritoriul limitrof acesteia (Tulcea 40, Agighiol 17, Beștepe 14, Malcoci 5, Murighiol 7, Dunavățul de Sus 3, Mahmudia 3, Parcheș 2, Valea Nucarilor 21, Babadag 10, Sarinasuf 13, Somova 5, Sălcioara 17, Ceamurlia de Jos 17, Enisala 9, Jurilovca 17, Sarichioi 22, Zebil 18)²⁵, astăzi mai există, pe teritoriul strict al deltei o singură moară de vânt în satul C.A.Rosetti, iar în localitățile limitrofe câte o moară de vânt la mănăstirea Saun și mănăstirea Celic, dar **toate în stare de nefuncționare**.

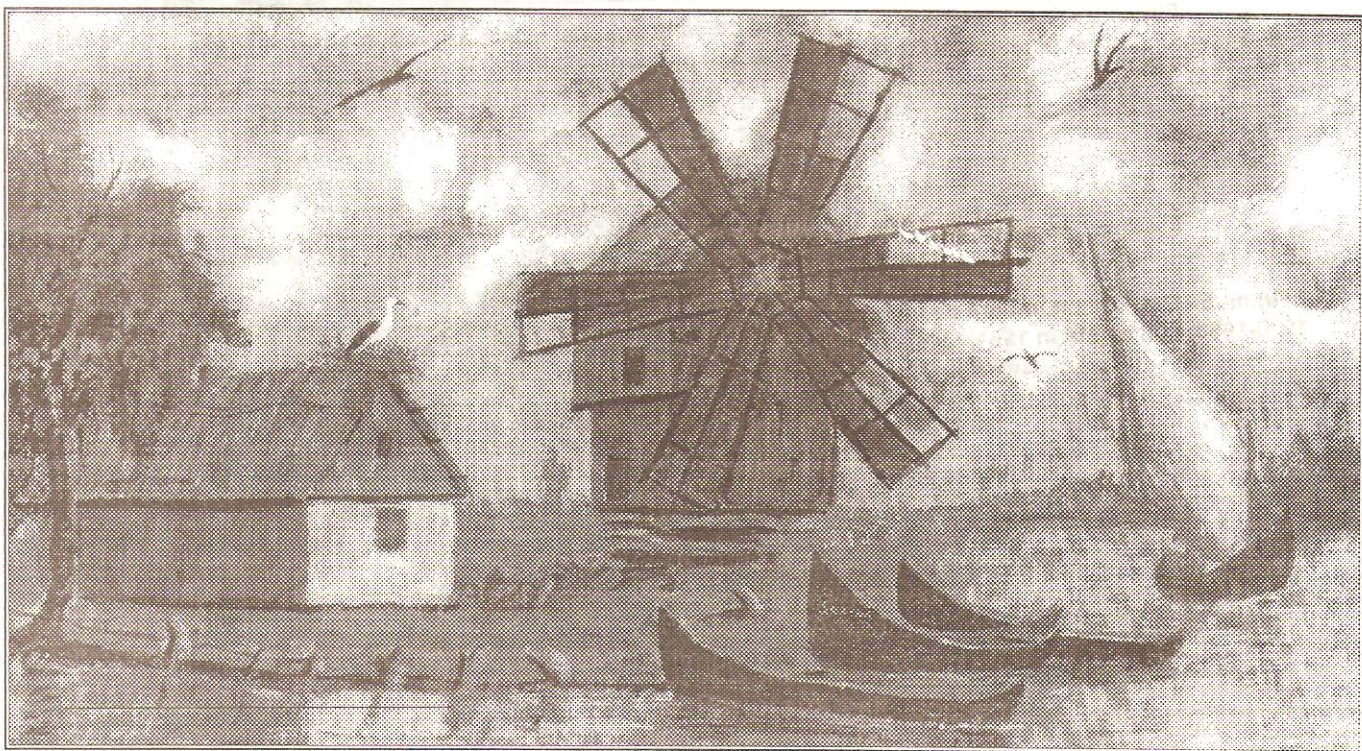
Principalele cauze care au dus la dispariția morilor au fost următoarele:

1. Prin aplicarea art. 50 din Legea nr. 119/11.06.1948 (lege privind naționalizarea întreprinderilor industriale, comerciale și a instituțiilor bancare) au fost naționalizate morile sistematice cu cel puțin un valț dublu pentru grâu și porumb, cu o capacitate maximă de măcinăș de 1 tonă/24 ore;

2. O altă cauză a fost colectivizarea, iar acolo unde nu se înființaseră CAP-urile (ex. Caraorman) au fost abandonate din cauza impozitelor foarte mari ce trebuiau plătite de către proprietari;

3. De asemenea, în deltă nu se mai produceau cantități de grâne atât de mari, deci au fost mai puțini solicitanți pentru măcinare, făina necesară pentru consumul populației deltei fiind adusă de la Tulcea.

Toate morile, cu excepția celei ce dăinuie și azi la marginea satului C.A.Rosetti, au fost dezansamblate sau le-a distrus timpul.

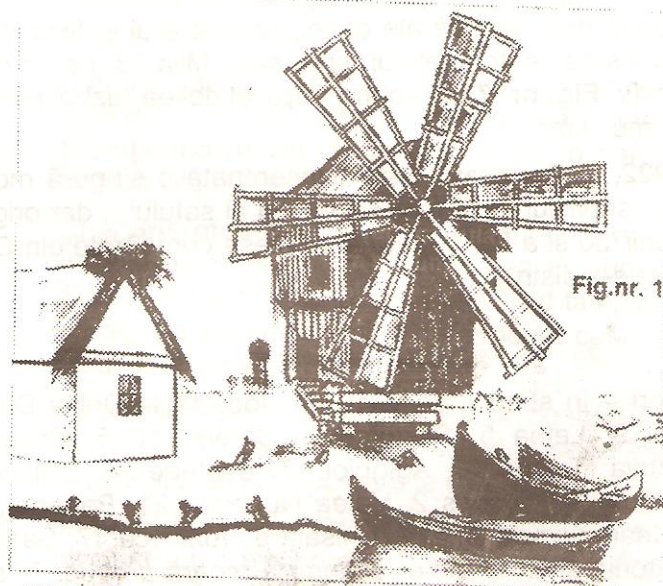

Fig.nr. 1 - Sulina, moara de vânt de la Mila 3, 194
(desen Gherasim Maxim).

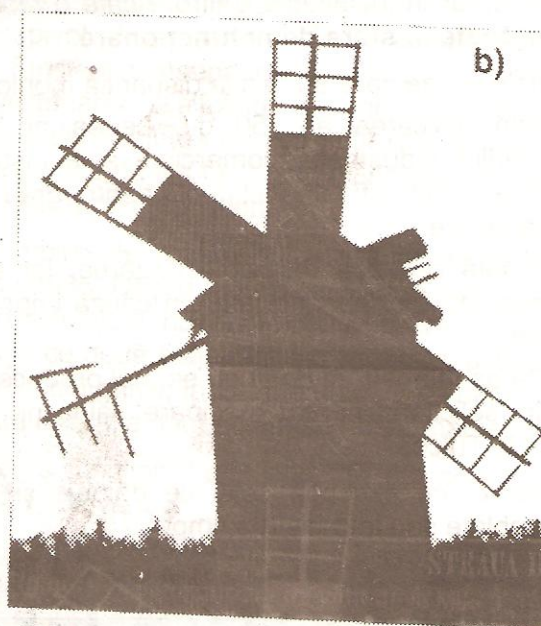
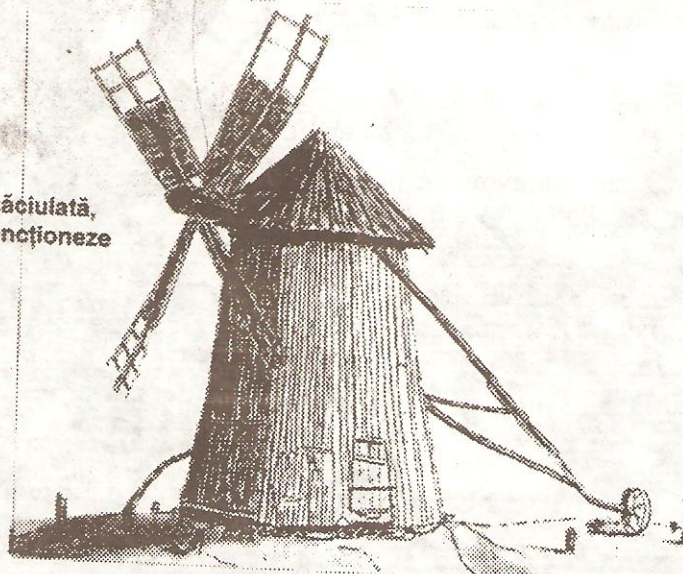

Fig.nr. 2 - C.A. Rosetti, singura moară de vânt care mai există azi în Delta Dunării
a) în anul 1984 (Foto Gherasim Maxim); b) în anul 2000 (Foto: Radu Suciu).

Fig.nr. 5 - Caraorman, moara de vânt căciulată,
1920-1950; mai exista în 1961, fără să funcționeze
(desen Gherasim Maxim).

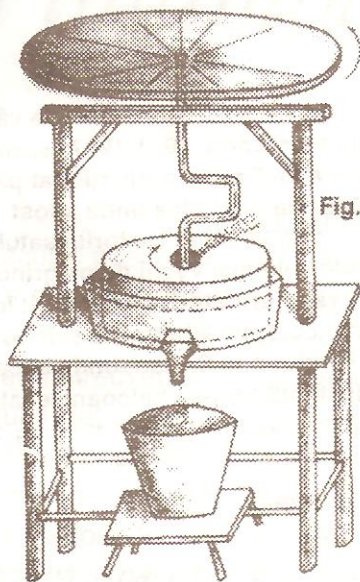

Fig.nr. 3 - Rășniță din satul Letea, 1945 (desen Gherasim Maxim).

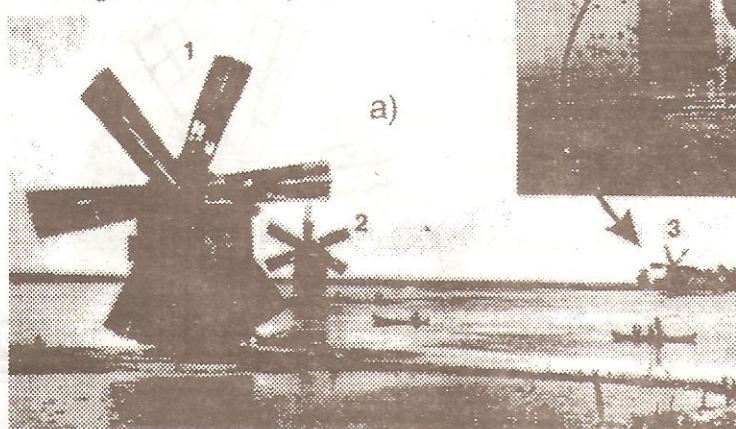
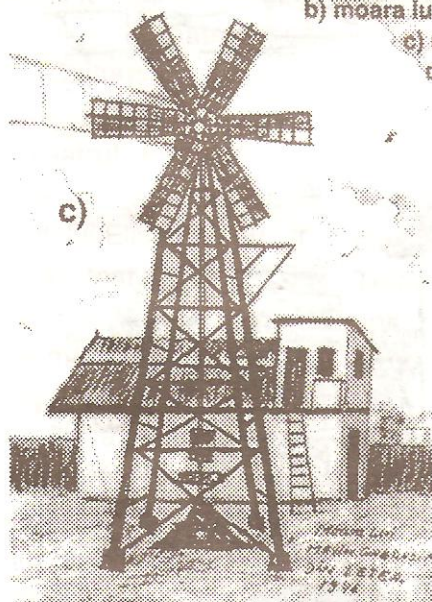
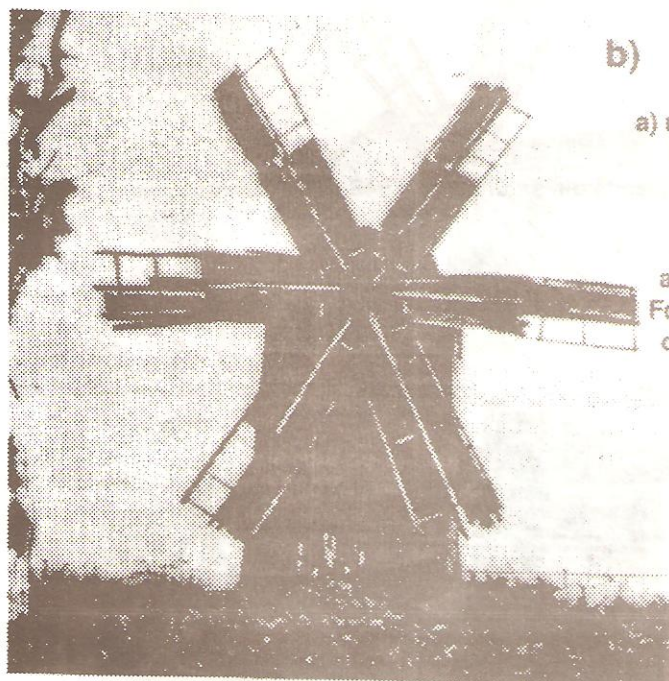

Fig.nr. 4 - Letea, mori de vânt:

- a) 1 - moara lui Pavel Chiselev, 1972 (ultima moară a CAP-ului "Răsăritul")
 2,3 - morile fraților Nichifor și Zenovei Usatencu ("Zona de vărsare a Dunării", 1983, p. 129);
 b) moara lui Roman Usatencu - cea mai mare din deltă (Foto: G. Maxim, 1970);
 c) moara lui Gherasim Maxim, 1942-1950 (desen G. Maxim);
 d) moara cu cupe a lui Gherasim Maxim, 1950-1956, singura de acest fel din deltă (în fotografie fam. Maxim).

b)

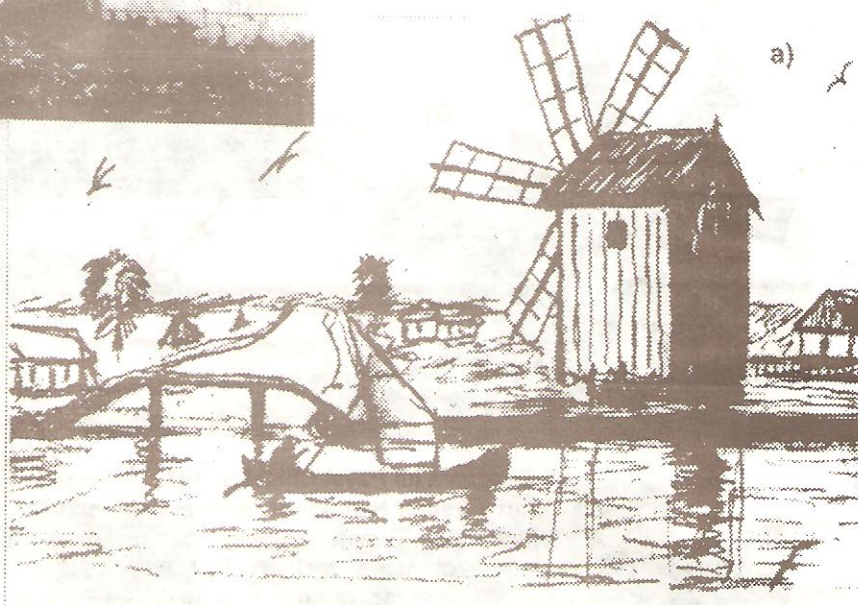
Fig.nr. 6 - Crișan, mori de vânt:

a) moara lui Moș Cârjă, 1941-1947 (desen Gherasim Maxim);

b) moara a lui Cașac, a funcționat până în 1962, (cumpărată din Letea unde a fost translată cca. 200m în teritoriul satului

- una din cele mai vechi de pe grindul Letea -, având pe rând următorii proprietari: Ichim Pocora, Foră Usatencu, frații Gheorghe și Nicolae Usatencu, care au vândut-o la Crișan, unde a fost micșorată, desființându-se balcoanele laterale)

("Din viața Delta Dunării", 1958, pag. 219).

a)

Fig.nr. 7 - Moara de apă de la Crișan, a funcționat între 1946-1950 (desen Gherasim Maxim) și amplasamentul acesteia pe canalul Dunărea Veche

